

Özrülülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri

Esra BURCU*

Özet

Özrürlü olmanın temelinde bio-fiziksel faktörlerin olduğu gerçekliği varolsa da özrürlülük sosyal olarak inşa edilmektedir. Tarihsel süreç içinde özrürlü bireylerin karşılaştıkları engellerle sistemli mücadele hareketlerinin gelişimine paralel olarak özrürlü olma sadece medikal söylemde değil, sosyal olarak inşa edildiği kabul edilen sosyal söylemde de ele alınmaya başlamıştır. Çalışmada sosyal model çerçevesinde gelişen özrürlü kimlik söylemi ve sosyal inşa içinde önemli bir süreç olan “etiketleme” söylemi tartışmaları ele alınmıştır. Bu söylemler Türkiye’de özrürlülük araştırmaları bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Özrürlülük, özrürlülük hareketleri, sosyal kimlik, sosyal inşa, etiketleme

Abstract

Despite the fact that bio-physical factors underlie the state of being disabled, disability is also being socially constructed. Within the historical process, parallel to the improvements in the systematic fight against the obstacles faced by disabled individuals, disability has not only remained within the domain of medical discourse but is also being analyzed from the view point of social discourse. This study deals with discussions of disabled identity discourse developed within the framework of social model and with the “labeling” discourse—an important process of social construction. These discourses have been evaluated in the light of disability researches in Turkey.

Key words: Disability, disability movements, social identity, social construction, labelling

Giriş: Kısa Bir Tarihçe

Batı literatürüne bakıldığında özrürlülüğe ilişkin ilk ciddi ve akademik adımların 1970’li yılların sonlarına rastladığı ve bu yöndeki gelişimlerin öncü ülkesinin İngiltere olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıllarda öncelikle medikal bir model çerçevesinde ele alınan özrürlülük olgusu medikal alanın bir problemi olarak incelenmiş ve medikal tanımlamalarla açıklanmıştır. Ancak İngiltere’de 1980’li yılların özrürlülük nüfusunun nicel boyutuna dikkatler yöneldiğinde, medikal modelleme sürecinin çok uzun sürmediği görülmektedir.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, esburcu@hacettepe.edu.tr

1980'lerin İngiltere'sinde yaklaşık 6.5 milyon özürllü nüfus bulunmaktaydı (Meltzer ve Eliot, 1988) ve son yıllarda da yaklaşık her 10 yetişkin kadın ve erkeğin 4'ünün "özürllü ve/veya uzun dönemli hastalığa sahip olduğu" (disability/ chronic illness) bilinmektedir. Uluslararası boyutta düşünöldüğünde, Avrupa'da 50 milyon civarında ve dünyada ise yaklaşık olarak 500 milyon insan özürllü olarak yaşamaktadır (Barnes, 1998:65). Şüphesiz, kaynakların göstermediği bir çok özürllü insanın yaşadığı gerçekliği verilen rakamları daha da yukarılara çekmektedir. Literatürde ve istatistiklerde dikkat çeken, düşünölenin aksine gelişmiş ölkelerde de özürllü nüfusun fazlalığıdır. Bu duruma dikkat çeken bazı araştırmacılar (Helander, 1995; Barnes, 1998), gelişmiş ölkelerdeki özürllü nüfusun büyük bir oranının yaşlı nüfus olduğunu, sosyal, ekonomik, teknolojik gelişmelere paralel olarak insana yönelik medikal müdahalelerin ömrü uzatan etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Giderek artan özürllü nüfusun varlığının dikkat çekiciliği, daha önce de vurgulandığı gibi artık sadece medikal odaklanma ile konuya bakmayı yetersiz kılmış ve bu çerçevede medikal model önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle bu eleştiriler İngiltere'de özürllü bireylerin kendilerinden gelmiş ve bu eleştiriler onların oluşturdukları çeşitli organizasyonlar ve/veya birlikleri aracılığı ile ses getirmiştir. Özürllü bireylerin İngiltere'deki hareketliliği öncelikle 1981 yılında kurulan BCOOP (British Council of Organisations of Disabled People) organizasyonları ile kendini göstermiştir. Bu organizasyon yerel ve ulusal çeşitli alt birlikler şeklinde yayılmıştır (Barnes, 1998:65-67). Gerçi İngiltere'de bu organizasyonu oluşturan özürllük hareketlerinin temelini BDA (British Deaf Association) ve NLB (National League of the Blind) adlı topluluklarla 1960'larda atıldığı kabul edilmektedir. Bu yıllardaki organizasyonlar ölkede özürllük hareketlerinin başlamasına ve gelişimine ön ayak olmuşlardır. Örneğin, 1965 yılında DIG (Disablement Income Group) adlı bir gruba dahil olan iki özürllü kadının (Megan Bosson ve Berit Moore) özürllük haklarına yönelik çabaları yoksulluk ve sakatlık (impairment) arasındaki politik zinciri ilk kez vurgulaması açısından önemli kabul edilmektedir (Oliver, 1996). Yine 1972'de kurulan DA (Disability Alliance) özürllük konusunda hem özürllü bireyleri hem de özürllü olmayan bireyleri aynı organizasyon çatısı altında ilk olarak biraraya getirmiştir. Bu şekildeki sivil toplum kuruluşlarının oluşumuna paralel olarak çeşitli politik kampanyalar ve gösteriler de söz konusu olmuştur. Aslında İngiltere'deki tüm bu hareketlilik özürllü bireylerin dışlanmalarıyla sistematik mücadelelerini içeren politikaların oluşumuna önyak olmuştur. Diğer taraftan bu hareketlilik sadece özürllü bireylerin politik mücadeleleri olmamış, aynı zamanda devletin sınıf, cinsiyet, yaş, ırk farketmeksizin özürllü vatandaşlarının sosyal ve ekonomik hayatlarını sürdürmesine ilişkin politikalar geliştirmesinde de etkili olmuştur. Konuyla ilgili bir çok araştırmacı (Doyle, 1995; Gooding, 1994; Hasler, 1993; Barnes, 1998) bu şekilde

ortaya çıkan gelişimin diğer bir ifadeyle özürlü bireylerin politikleşmesinin altında özürllülüğe “sosyal model”le bakılmasının yattığını kabul etmektedirler.

Özürllülüğe yönelik geleneksel-bireyci medikal model (traditional individualistic medical model) yaklaşımında, öncelikle “hastalık” (illness) ve “sakatlığın” tıbbi açıklanması üzerinde durulmuştur. Bury (1996) ve Williams (1998)’in da belirttiği şekilde bu modeli temsil eden medikal sosyologlar, yukarıda kısa bir tarihi verilen özürllülük hareketlerine yönelik gelişmelerle ilgilenmemişlerdir. Bu yaklaşımda, özürllü bireylerin yaşam alanlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal ve çevresel engellemelerle, bu bağlamda politikleşmeleri ve organize olmaları gözardı edilmiştir (Barnes ve Mercer, 1996). Ancak varolan gelişmeler, Townsend (1979) gibi medikal yaklaşımı temsil eden bazı sosyologların bu yaklaşımda kabul edilen ve “normal beden anatomisi ve işleyişi dışında olma” şeklinde genel olarak betimlenebilecek “sakatlık/bozukluk” (impairment) tanımına ilişkin geleneksel bireyci-medikal tanımlara artık şüphe ile bakmaya başlaması, yine konuya ilişkin “sosyal modelin” etkinliğini artırmaya başlamıştır. Diğer taraftan bu model içinde bazı sosyologlar özellikle “hastalık” ve “sakatlığın” deneyimleri üzerinde de odaklanmışlardır. Bu sosyologlar akut ya da kronik olsun “hastalığın” ve “sakatlığın” yansımalarının toplumsal sonuçlarıyla ilgilenmişlerdir. “Damgalanma” (stigma) kurgulanmasına dikkat çekmişlerdir (akt.Barnes 1998). Bu temellerde odaklanan yaklaşım Bury (1996) tarafından “özürllülüğün sosyo-medikal modeli” (socio-medical model of disability) olarak açıklanmıştır. Yine bu türlü bir geçişlilik modelinde de aslında etkili olanın sosyal model olduğu açıktır.

Geleneksel-bireyci medikal model başlangıçta Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) de benimsediği temel yaklaşım olmuştur. Medikal yaklaşım çerçevesinde Dünya Sağlık Örgütü ve onun uzantısı olan ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps), “sakatlığı” (impairment); anatomik yapıda ya da işlevdeki psikolojik, fizyolojik normal dışılık/anormallik ya da herhangi bir yoksunluk/kayıp olarak, “özürllülüğü” (disability), sakatlık sonucu bir insanın “normal” kabul edilenleri yapabilmesinde ve belli bir tavırda beklenen aktivitelerini sergilemesinde gerekli olan performansını gösterme yeteneğindeki yoksunluk ve/veya sınırlılık olarak tanımlamıştır (Wood, 1980:27-29). Medikal model yaklaşımı çerçevesinde üretilen bu tipoloji daha önce de vurgulanan, 1981’de kurulan BCODP (British Council of Organisations of Disabled People) ve DPI (Disabled Peoples’ International) tarafından diğer bir ifadeyle özürllü bireylerce kurulmuş olan organizasyonlar tarafından reddedilmiştir (Barnes, 1998:67). Bu kuruluşlar tarafından WHO özellikle “özürllülük” (disability) açıklamasından dolayı eleştirilmiştir. Bu kuruluşlara göre WHO’nun “özürllülük” tanımlamasında bireyin karşılaştığı bir çok yoksunluklar ve yetersizlikler ele alınmamıştır. Bu kuruluşlar

sosyal model temelinde “sakatlık” (impairment) ve “özürllük” (disability) kavramlarını birbirinden ayrı düşünürlerken, özürllüğün tanımlanmasının temelinde sosyal faktörleri koymuşlar ve tek bir tanım üzerinde uzlaşmışlardır. WHO’nun tanımına rağmen bu kuruluşların kabul ettikleri “özürllük” tanımı 1994 yılında WHO’nun uzantısı olan ICIDH tarafından da artık kabul edilmiştir ve kullanılmaktadır. Buna göre, “sakatlık” (impairment), biyolojik olarak vücudun mekanizmasında ve kol-bacak aksamının tamamında ya da bir kısmındaki eksiklik-sınırlılık-kayıptır. Sosyal anlamda “özürllük” ise, aktivite sınırlılığının yarattığı avantajsız durumu yaşayan bireylerin çağdaş sosyal organizasyonlar tarafından gözardı edilmesi ya da çok az dikkate değer görülmesiyle, bu insanların sosyal hayatın içine girmelerinde, sosyal aktivitelerini sürdürmelerinde gerekli katılımlardan uzak tutulması durumudur (Barnes, 1998:73). Tanım vurgusundan da anlaşıldığı üzere, sosyal modelin etkisiyle, özürllüğü anlamada biyolojik faktörlerden çok sosyal faktörler ön plana çıkarılmıştır.

Avrupa’da en yoğun şekilde İngiltere’de yaşanan bu gelişmeleri özellikle kuramsal temelde Amerika’da da 1970’lerin başında görmek mümkündür. Özellikle Amerikalı özürllü gençlerin girişimleri dikkat çekmiş ve özürllük araştırmaları sosyo-politik bir yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Dönemin etkin sosyolojik kuramları bağlamında (fonksiyonalist, etiketleme ve çatışmacı kuramlar) özürllük konusunun “refah devleti, bağımsız yaşam, etiketlenme, işlevsel olma, güç, özürllüğün meşrulaşması, sosyal inşaa” gibi kavramlar odağında incelenmesi, Amerikalı araştırmacıları medikal modelden uzaklaştırarak sosyal modele yöneltmiştir. Örneğin, Amerikalı sosyologlardan Gerben De Jong (1979), özürllüğün, sosyal inşanın (social construct) önemli bir parçası olduğunu belirterek, “özürllü birey” olmanın sosyal kurgulamasında çevresel faktörlerin önemliliğinden bahsetmiştir. Ona göre, çevresel faktörler en az bio-fiziksel faktörler kadar özürllü insanların bağımsız yaşama kapasitelerini belirlemekteydi. Amerika’da 1980’li yıllara gelindiğinde, özürllük konusuna o güne kadar ihmal edildiği söylenen tarihsel perspektifte bakılmaya başlanmıştır (akt.Barnes 1998). Örneğin, Stone (1996), Weber’in bürokrasi görüşünün etkisi altında, kapitalist büyümeye bürokratikleşme ve rasyonelleşmenin eşlik ettiğini belirterek, İngiltere ve Amerika’daki özürllük konusundaki gelişmelerin, aslında “iş dağılımını/işi paylaşmayı”, “mal üretimi ve dağıtımını” kapsayan kompleks sistemin toplumsal işlevleri boyutunda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Stone, bu kompleks kapitalist sistemde herkesin bir işi yapabilme yeterliliğinin olmamasının, iş ve ihtiyacın dengelenmesinde kaynakların dağılımı problemini beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Ona göre özürllük konusunda ortaya çıkan bu probleme “bireysel sorumluluk” ve “önleme” bağlamında yeni vurgularla çözüm üretilebilir. Diğer bir sosyolog olan

Wolfensberg (1989), batı toplumlarının son dönem yaşantılarının kısa bir tarihsel analizini yapmıştır. Wolfensberg'e göre, özürllülüğün sosyal inşaası ve bağımlılık insan hizmet endüstrisinin olağanüstü büyümesinin gizli bir fonksiyonudur ki bu hizmet 1945'lerin sonundan itibaren rehabilitasyon ve yasal uzmanlaşmalar şeklinde kendini göstermiştir. Ona göre, insanlığa yönelik hizmet endüstrisinin gizli işlevi, diğerlerine göre daha az güvenli bir ortamda olanların (özürllü bireyler gibi) bağımlılığını yaratmak ve bunu sürdürmektir. Aslında bu tür insanların durumlarını iyileştirmeden çok, bir "pazar" yaratma asıl amaçtır. Wolfensberg'in bu yaklaşımını benimseyen diğer bir sosyolog da Albrecht (1992)'dir. O, "The Disability Business" adlı çalışmasında, özürllülüğe "medikal şartlarla", "politik ve azınlık grup mantığıyla" ve "sosyal sapma odağı" ile bakmanın yerine artık özürllülüğe bir "iş/görev" (disability business) olarak bakılması gerektiğini önermiştir. Antropolojik ve tarihsel materyallerden faydalanan Albrecht, "ekolojik çevre" kavramını kullanarak, fiziksel, bio-fiziksel ve kültürel çevrenin sakatlık/bozukluklara yönelik sosyal tepkileri ne şekilde belirledikleri ve etkiledikleri üzerinde durmuştur.

Genel olarak bakıldığında, endüstrileşmeyle birlikte modern Amerikan toplumunda, giderek gelişen bir insan hizmet sektörünün hakim olmaya ve önemli bir pazar oluşturmaya başlaması ve özürllülük hareketlerinin özellikle "Amerikalı özürllü bireylerin hakları" yönünde politikleşmesi, bir çok araştırmacı tarafından "özürllülüğün rehabilitasyona dönüş" olarak nitelendirilmektedir. Bu durumun toplumun ekonomik ve sosyal geleceğine ilişkin önemli problemler yaratabileceğini belirten sosyologlar çözüm olarak "özürllülüğün kişisel yeniden tanımlanmasına" (personal redefinition) ve özürllülüğün hemen herkes tarafından kabul edilen sosyal tanımına doğru bir "sosyal inşalaştırılmaya" (social constructionism) ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir.

Kısa bir tarihçesi verilen özürllülük hareketliliğinin ve özürllülük gerçekliğinin akademik düzeydeki söylemlerinin; öncelikle, tüm gerçekliği tıp penceresinden görüp, sakatlığı "normal" insan biyolojisine "aykırı (organ yokluğu-işlev eksikliği/yokluğu)" durumlar olarak gören *medikal söylem*; daha sonra özürllülük hareketlerinin ve organizasyonlarının politik temelde faaliyete geçmesi ile yakından ilgilenen ve bu dinamizmin temeline özürllü bireylerin sosyal engellemelerle sistematik mücadelesini koyan *sosyal söylem* olarak iki baskın ama birbiriyle mücadele eden tartışmalarda şekillendiği görülmektedir. Diğer taraftan bu ana söylemlerin değişen toplumsal şartlar ve beklentiler ile ortaya çıkan sorunlar çerçevesinde odak noktalarına göre farklılaştığı da dikkat çekicidir. Bu makalede, şu ana kadar verilen kısa bilginin üzerinden artık modern toplumlarda "özürllülük kimliğinin yeniden tanımlanmasında" kişisel ve sosyal söylemlerin ön plana çıkarılması sorunsalından hareket edilmiştir. Özürllülüğün bio-fiziksel olarak temellendiği ancak sosyal olarak

inşaa edildiği kabulünden hareketle, özrülülüğün “kimlik” söylemi ve “sosyal inşaa” içinde önemli bir süreç olan “etiketleme” söylemi tartışmaları ele alınmıştır.

Özrülü Kimlik Söylemi

Özrülülük alanında “kimlik ve etiketleme” boyutunda çeşitli söylemler vardır. “Özrülülük”, “özrülü birey olma”, farklı tartışma noktalarında ele alınan çeşitli söylemlere zemin hazırlarken, bu makalede iki temel söylem –sosyal kimlik söylemi ve sosyal inşaa/etiketleme söylemi- üzerinde durulmuştur.

Genel olarak “kimlik” ve “etiketleme” söylemleri iki değişim noktası üzerinde dururlar. Bunlardan biri, “sakatlıktan” (impairment) (bio-fiziksel bozukluktan) (“ben sakatımdan”) “özrülülüğe” (disability) (“ben özrülüyüme”) doğru olan değişimdir. Bu değişimin en önemli yansıması özrülülüğün medikal modelinden -sosyal modeline geçişlilikte görülmektedir. İkincisi ise, “özrülü olmamanın cazibesinden” “özrülü olmanın ‘normalliğine’” doğrudur. Bu değişim, özrülü olmanın “bağımlılık” özelliğine ve “anormal” görülmesine ilişkin tartışmalardan “özrülü olma kimliği ile gurur duyma” ve “farklılıkların kutlanmasına/farklılıklarla barışık olmaya” doğrudur. Temelde bu değişimlerin özrülülük konusunda “kişisellikten” “sosyalliğe” ve “politikliğe” doğru olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, kişisel kimlikteki değişimlerden çok politik- ortak/kolektif birleşmelere dönüşüm olmuştur. Zira, bir kolektif süreç olarak bu dönüşümde, sosyal olarak özrülü olmaya yönelik engellere karşı kampanya ve protestolar gibi ortak/kolektif aksiyonlar söz konusudur. Örneğin batıda “Özrülü Sanat Hareketleri” (Disability Art Movement) gelişmiştir. Bu tür faaliyetlerle, kişisel kimlik değişimi, “özrülü olma”dan “onunla gurur duyulan” kolektif kutlamalara doğru dönüşmektedir (Cameron, 1998:77).

“Özrülü olma” sürecinin ortaya çıkışı, normların dışında/karşısında bir kimlik edinimi sürecidir. Corker (1997:47)’a göre, bio-fiziksel görünümündeki farklılıktan dolayı baskı gören/damgalanan bir özrülü birey, bu baskılanmanın da etkisiyle “kendini farklı görme duygusu” ile bütünleşir. Ona göre, özrülü birey için “kimliğin kendi bildirimini” (self-declaration of identity), içinde yaşadığı toplumda daha “düşük” değere sahip bir gruba kendini ait hissetmesi ile netleşmektedir. Bu ortaya çıkış hakim ideolojilerin karşısında alternatif süreçlerin ortaya çıkması şeklindedir. Diğer bir ifadeyle, özrülü bireyler hakim “normallik” ideolojisi ile karşı karşıyadırlar. Özrülü bireylere, toplum tarafından, “normalliğe” yakın olmayı amaçlamalarına ilişkin baskılar söz konusudur. “Normalliği başarmaya” iten bu baskılanma sürecinde kimlik edinimi çift yönlü yaşanmaktadır. Bir yanda özrülü bireyin kendisinin kabulü diğer taraftan da toplumun baskıları. Bu çerçevede Cameron (1998)’un da belirttiği gibi, hem kişisel (personally) olarak hem de toplumsal (socially) olarak “özrülü” etiketlemesinin ve “kimlik” ediniminin

anlamının tartışılması önemli gözükmektedir. Priestley (1999:94), kimliği, kendimiz hakkında konuşarak, kendi bilgimiz çevresinde öğrendiğimizi belirtir. Bu biçimde biz kimlik edinme sürecinin hem içinde oluruz hem de bunu kendimiz oluştururuz.

Özürülük fenomeninin anlaşılmasında, bir çok yaklaşım öne sürülmekle birlikte, yukarıda belirtilen noktayı açıklama bağlamında iki önemli söylem üzerinde durulacaktır. Bunlardan biri; “sosyal kimlik” (social identity) söylemi diğeri ise “sosyal inşaacılık” (social constructionism) söylemini oluşturan tartışmalardır.

Taifel (1981)’e göre sosyal kimlik, beğenilse de beğenilme de bireyin kişiliğine özgü algılanan tutumlarını ve bir sosyal grup tarafından algılanan karakteristiklerini kapsar. Daha açık bir ifadeyle, sosyal kimlik, toplum-birey ilişkisi bağlamında bireyin üyesi bulunduğu grup ve grubun toplumdaki diğer gruplarla ilişkileri çerçevesinde “kendi kimliğini” edinmesi sürecidir. Ona göre, toplumda farklı gruplar –özürlü gruplar gibi- hem grup üyelerince hem de grubun dışındakilerce tanımlanmaktadır. Bu gruba ait kimlik edinme sürecinde önemli olan bireyler arası benzerlik değil, bireylerin kendileri ve diğerlerince aynı grubun üyesi olarak tanımlanmalarıdır. Taifel’e göre, bireylerin üyesi oldukları toplumdaki konumları onların kendilik değerlerini etkileyerek sosyal kimliklerini belirler. Bu açıklama “özürlü birey” için düşünüldüğünde, özellikle özürlü olmayan kişinin (person) kendine özgü özelliklerinin yansıdığı kimlikten, özürlü kişinin kendine özgü özelliklerinin yansıdığı kimliğe doğru etkisel bir hareketlilik söz konusudur. Özürlü olan bireyin kimliğinin oluşumu aslında özürlü olmayanların kimlik oluşumu sürecini etkileyen faktörlerce baskı altına alınmaktadır. Özürlü bireyin kendine saygısı (self-esteem), özürlü bir grubun üyesi olarak kişinin özürlü olmayan diğerleri gibi tutumlar geliştirmesine ve bu anlamda başarılar elde etmesine bağlıdır ve ancak bu şekilde kimliği pozitif bir hal alır ya da tam tersi söz konusu olur.

Taifel (1978) ve Taifel ve Turner (1979-1986) sosyal kimlik ediniminde üç temel vurguyu belirtirler. Bunlardan biri; bireylerin diğerlerine değil de bir özel kategoriye ait olduğunu bilmek zorunda olduğu bilişsel/kognitif vurgu, diğeri; bireyin grup üyeliğinde olumlu ya da olumsuz değerlendirici tepkiler ile birleştiği değerlendirici vurgu ve son olarak da, bireyin grup üyeliğinin genellikle sosyal çevrede kendi grubuna ve diğer gruba karşı duygusal tepkilerle birleştiği duygusal/emosyonel vurgudur. Kognitif öge, grup üyeliğini yaşamak için gereklidir; çünkü insanlar, kendilerini bir grubun üyesi olarak düşünebilmeleri için özel bir gruba ait olduklarını en azından bilmek zorundadırlar. Sonra ise değerlendirici ve emosyonel öğeler bu grup özdeşleşmesinin gücüne katkıda bulunurlar.

Bu temel görüşlerin etkisi çerçevesinde Cameron (1998:74-75), sosyal kimlik (social identification) sürecinin *üç aşamalı* olduğunu belirtir: Birincisi; sosyal sınıflandırma (social categorization). Bu aşama iki grubun varlığını kabul etme ve tanıma ile ilgili “kognitif süreçtir”. Bu iki grup “özürllü olan” ve “özürllü olmayan” gruptur. Bu sosyal kategoriler, tarihsel bağlamda insan aktivitesinin ürünüdür. Bundan dolayı “özürllü olma” ve “özürllü olmama” bio-fiziksel bozukluklara göre oluşan bir sınıflandırma süreci değildir. Özürllülüğün sosyal tarihi sürecinde “anlam” üzerinde odaklanılarak gerçekleşen bir sınıflamadır. İkinci aşama, “sosyal kimlikleşme” aşamasıdır. Bu süreç bireyin kendi gözünde ve diğerlerinin gözünde bir kimlik edinmesi sürecidir. Grup üyeleri “özürllü olmamadan” çok “özürllü olmaya” ilişkin değerlere, duygulara, heyecana ve bilgiye sahiptir. Üçüncü aşama ise, “sosyal karşılaştırma” (social comparison) aşamasıdır. Bu aşama içgrupta (intergrup) yaşanan bir karşılaştırma aşamasıdır. Özürllü bir kişinin kendine olan saygısı, özürllü olmayanlara karşı geliştirdiği duygular (ki çoğunlukla karşı oluş/düşmanlık hissi) çerçevesinde geliştirdiği “ben-sen” karşılaştırmasıdır. Bu üç süreç aslında, kişinin hem kendisiyle hem de diğerleriyle olan edinimleriyle oluşmaktadır. Cameron (1998:74)’a göre bu süreçte kimliğin pozitif hal alması, “kişisel trajik bakış açısından” (personal tragedy view), özürllü olmaya ilişkin “sosyal modele” doğru hareketlilikle mümkündür. Pozitif kimliğe sahip olma özürllü bireyin “kendine güveninin/saygısının” oluşmasıdır. Bu konuda Shakespear (1996) geliştirdiği “özürllülük kimliği” yaklaşımında, özürllü bireylerin hakim söylemler içerisinde negatif şekilde kimlik edindiklerini belirtmiştir.

Belirtilen “kimlik edinim” söylemi, anlaşıldığı üzere, sosyal-psikolojik bir perspektifte “özürllü birey-grup” etkileşimi çerçevesinde “özürllü olmayı” tartışmıştır. Bu “kimlik söylemi” özürllü bireylerin kimliğinin, onların özürllü olmayanlarla karşılaştırdıkları tutum ve karakteristikleri sonucu edinimleriyle oluştuğunu kabul etmiştir. Bu tartışma, özürllü bireylerin özürllülük hareketleri dahilinde diğerleriyle-gücü ve baskı kanallarını ellerinde bulunduranlarla- olan ilişkileri, sosyal yapı ve hakim ideolojilerle mücadelelerini tartışarak “özürllülüğün yeniden tanımlanması” üzerinde durmamıştır.

Genel olarak, özürllü olmanın sosyal kimlik söylemi, özürllülüğü anlamada daha çok sosyal-psikolojik faktörler üzerinde dururken buna alternatif olarak gelişen ve kimlik sürecinin ortaya çıkışında sosyal faktörler üzerinde duran “sosyal inşaacı” perspektif, Foucault’un da belirttiği gibi, medikal ve psikiyatri alanlarındaki uzmanların yardım süreci ile insan kategorilerinin yaratıldığını ve bu kategorileşmenin özürllülüğün yaratımını da açıkladığını belirtmektedir. Foucault’ya göre, özürllülük, bir sosyal kategoridir, güç-yapı ilişkisi merkezlidir ve onun meşrulaşması veya daha az görmezlikten gelinmesi, belirli fiziksel ve zihinsel tutumlarıyla insanların yetkinleştirilmesi sonucudur (Gregory, 1996:360).

Etiketleme Söylemi

Şüphesiz sosyolojik bakış açısında bir toplumun nasıl tanımlandığı ve “özel” grup ya da bireyleri nasıl farklılaştırdığı/dışarda bıraktığı/etiketlediği ilgilenilen temel konulardan biridir.

Yapılan araştırmalarda özürlü bireylerin tarih boyunca “korku” ve “önyargılarla” mücadele etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır (Barton, 1998:55). Oliver (1990)’in de belirttiği gibi sosyal sistemin ayrılmaz bir parçası olan “özürlü” bireyler tarih boyunca çeşitli sosyal tepkilerle karşı karşıya kalmışlardır. Barton (1998:54-55) yaptığı araştırmalarda, özürlü bireylerin tarih boyunca *üç temel etiketleme* süreci yaşadıklarını belirtmiştir. Tarihsel süreç içinde özürlü bireylerin karşılaştıkları sosyal tepkilerden biri “toplumu/sistemi koruyucu” anlamlarla yüklü olmasıdır. Ona göre, özürlü bireyler toplum tarafından “tehdit edici” olarak etiketlenmiş ve bu durum da kurumsal bazı tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. İkinci olarak, özürlü insanların “bir yük” olarak etiketlenmesi nedeniyle mümkün olduğu kadar toplumun özürsüzlükten ayıklanması yönünde tedbirler ön plana çıkmıştır. Üçüncü olarak ise, özürlü insanların “aciz” olarak etiketlenmesidir. Bu tanımlama onlara yönelik “korumacı-acımacı” düşünceleri beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan Barton, bu toplumsal etiketlemelerin yanısıra resmi tanımlamaların da özürlü bireylerin etiketlenme sürecinde rol aldığını belirtmiştir. Bu tanımlamalar öncelikle medikal açıklamalardan ve kitle iletişim araçlarının özürsüzlük imajını daha popülist hale getirmesinden etkilenecek şekilde şekillenmiştir. Barton tüm bu süreçlerin özürlü bireylere yönelik “negatif” anlamları/tanımlamaları pekiştirdiğini ifade etmiştir. Bu pekişen negatif tanımlamalarda özürlü bireyler, “şekli bozuk olan”, “zihinsel anormalliği olan”, “acıyan”, “verimsiz/üretmeyen”, “korunmaya muhtaç olan” v.b. şekillerde anlamlandırılmalar içine sokulmuşlardır.

Özürsüzlüğün etiketleme söylemi içinde tartışılan bir konu da özürsüzlüğün bir “sosyal farklılaşma” (social differentiation) anlamı taşımasıdır. Özürlü bireyin sosyal pozisyonu ve saygınlık düzeyi, içinde bulunduğu toplumun sosyal şartları ve sosyal çevresiyle geliştirdiği/geliştirebildiği ilişkiler bağlamında ortaya çıkar. Özürlü bireylerin yaşadıkları toplumda iş edinme, evlilik, boş zaman değerlendirme, meslek edinme, eğitimi sürdürebilme kanalları çerçevesinde çeşitli sosyal kurumlarla olan ilişkileri de onların sosyal statü kazanımını ve toplumla bütünleşmesini belirleyici gözükmektedir. Ancak araştırmacıların belirttiği gibi (Barton, 1998; Ryan ve Thomas, 1987), özürlü bireylerin toplumsal statüleri kültürel imajlar tarafından etkilenir. Özürlü bireylere ilişkin kültürel imajları yansıtan etiketlemeler-ki çoğunlukla negatif anlamı pekiştiren etiketlemelerdir-aslında “normal” olmanın baskısını (tyranny of normality) simgeler. Çünkü kültürel imajlarda özürlü olan “normal olan-

dan farklı olandır”. Sosyolog Finkelstein (1980) batılı kapitalist toplumlarda özürllüğün sosyal söyleminde temel bir paradoksun yaşandığını belirtmiştir. Ona göre, sosyal söylem içinde bir yanda, “kişisel bir trajedi, bir pasifize edilmiş durum, bağımlılık” bulunmakta, diğer tarafta ise, “sosyal kısıtlama/sınırlama ve ayrımcılık” bulunmaktadır. Daha net bir ifadeyle, toplumda özürllü bireylere hem trajik bakılmakta, hem de onlar dışlanmaktadır. Bu temel paradoksun görünürlüğü içinde Finkelstein gibi diğer bazı sosyologlar (Abberley, 1996; Oliver, 1990), özürllü bireylerin yaşadıkları ayrımcılık ve önyargılarla karşılaşma durumları üzerinde durmuşlardır. Çalışmalarda, özürllü olan bireylerin özürllü olmayanlara göre toplumda daha avantajlı pozisyonları olduğu ve bunun nedeninin diğerleri tarafından onların “özürllü” olarak algılanmasında yattığı belirtilmektedir. Örneğin, Abberley (1996), “özürllülüğü” sosyal baskı (social oppression) sonucu ortaya çıkan bir sonuç olarak ele almış, Oliver (1990), özürllülüğün toplum tarafından yaratıldığını belirtmişlerdir. Aslında özürllük, özürllü olmayan insanların talep ve çıkarlarına göre şekillenmiş sosyal-kültürel ve ekonomik çevre tarafından “normal” olarak yapılandırılan aktiviteler üzerinde odaklaşmıştır. Bu durumda özürllük “bir baskı biçimi” olarak tanımlanır çünkü “normal” olarak tanımlanan sistemin içinde özürllü birey toplumsal ayrımcılıkla karşı karşıya kalarak baskı altına alınır (Abberley, 1998:79).

Toplumsal bakış açısında “özürllü birey” olma tanımlaması bir sosyal inşaa sürecinde gerçekleşmektedir. Özürllülüğün sosyal inşaa yaklaşımında, özürllük tanımlarının ve ortak duygu, düşünce ve pratikler ile uzmanlaşmış bir meşrulaştırma içinde özürllülükle ilgili genel kabullerin nasıl şekillendiği üzerinde durulmaktadır (Barton, 1996; Darke, 1994; Corbett, 1994).

Toplumun temelini oluşturan değerler çoğunluğun (özürllü olmayan çoğunluğun) çıkarlarını, ilgilerini, aktivitelerini desteklemektedir. Ayrıca bu değerlere ulaşmayı başarabilme aynı zamanda toplumda özgürlüğün/bağımsızlığın da zeminini oluşturmaktadır. Özgürleştirici anlamı içinde değerlere sahip yaşamda özürllü bireyler, özürllürlere ilişkin negatif bakış açısı ve etiketlemelerden dolayı daha şanssız bir durum içinde bulunmaktadır. Bu durum özürllü bireylerin bir yandan, toplumda hakim olan değerlere ulaşmaya yönlendirilmesine neden olurken, bir yandan da negatif bakış açısı ve etiketlemeler ile bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu yönlendirilmenin engellenmesine maruz kalmaktadırlar (Abberley, 1998:81). Dolayısıyla aslında özürllülüğün yaratılmasında hakim sosyo-kültürel çevre etkindir. Bu hakim çevreden uzaklaşmadır aslında özürllülüğe olan bakış açısını şekillendiren. “Özürllü olma”, bir sapmadır, marjinalliktir ve onlar yetenek kısıtlılıkları ve yetkinliklerinden dolayı damgalananlardır. Davis (1995) ve Barnes (1996)’in de belirttikleri gibi, belirli bir toplum ya da belirli bir sosyal bağlam içinde kültürel olarak

gömülü söylemler, özürllülüğün baskılı/etiketlenen yaşantısını inşaa etmektedir ve bu şekildeki inşaa özürllülüğün sosyal yapı ve pratikler içerisinde yorumlanmasını sağlamaktadır. Corker (1998)'e göre de, özürllülüğün sosyal inşaaı temelinde bu söylemin temel vurgusu, özürllü insanlar için gizli/gömülü anlamların ve kısıtlamaların önemli olacağı noktasıdır. Bu gömülü anlamların keşfedilmesi özürllülüğün toplumsal bağlamda yeniden tanımlanmasını sağlayacaktır. Bu anlamların her biri hem özürllülüğe ilişkin tanımlayıcı bir rol taşır hem de sosyo-kültürel çevre ve özürllü birey arasındaki bağları da betimler. Her iki şekilde karşımıza çıkan bu tanımlama süreci aslında bir "kimlik" sorunu olarak dikkat çekmektedir. Bu noktada özürllülüğün kişisel inşaaı bu söylem içinde meşrulaştırılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, "davranışın marjinalleşmiş alternatif biçimleri" şeklinde inşaaı diğerlerinden çok özürllü bireylere ait olan bir potansiyel taşımaktadır. Davranışlar/hatta potansiyel davranışlar, aslında sosyal inşaaalaşma süreci içinde şekillenir ki bu süreç aslında Derrida (1978)'nın da belirttiği gibi, farklı söylemlerin karşılaşması ile ya da belirli söylemlerin yalnızca diğer söylemlerle ilişkileri içinde anlam bulmaktadır. Buna göre "kimlik" aslında ne olup-olmadığına ilişkindir. Davis (1995) bunu "özürllülük" çerçevesinde değerlendirmiş ve "özürllü olmanın", "özürllü olmama" karşısındaki konumundan hareketle anlam kazandığı şeklinde ifade etmiştir (Corker, 1998). Anlamın açıklanması aslında diğeri tarafından kimliğin anlamlandırılması ile içiçedir. Bury (1997)'e göre, özürllülüğe ya da hastalığa ilişkin anlamlar bu fenomenleri çevreleyen kültürel bağlarla, sembollerle ve simgelerle olan ilgisiyle vücut bulur. Zira "sakatlık" ya da insan bedenine ait bio-fiziksel bozukluklar bu özellikleri taşıyan bireylerin diğerleriyle etkileşimi çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda, Young (1990) "biz" ve "öteki" olmanın kavramsal dikotomisiyle uğraşmıştır. Adorno bunu "kimliğin mantığı" (logic of identity) olarak tanımlamaktadır. Benzer özellikler sergileyenleri "biz" sınıfı içinde kategorize etme mantıksal olarak karşıt/zıt bir kategoriyi "ötekiyi" oluşturmaktadır. Young bu şekilde "biz" ve "öteki" dikotomisini, "iyi", "kötü" ayrımıyla özdeşleştirir. Ona göre "iyi" olan "biz", "kötü" olan "öteki"dir. Toplumdaki- özellikle okul, aile gibi sosyal kurumlarda-"özürllülük" fenomeni çerçevesinde mantıksal olarak "öteki" yaratılmaktadır. Young'a göre, "özürllü olan" ve "özürllü olmayan" dikotomisinde hiyerarşik bir düzende özürllü olanlar "öteki"- "kötü" kimliğinde vücut bulmaktadırlar.

Belirtilenlerin ışığı altında, özürllülüğe ilişkin etiketleme söyleminde asıl vurgu, bireyin fiziksel özelliklerine değil, bu özellikleriyle bireyin günlük yaşantısındaki etkileşimlerinde ortaya çıkan açık yada gömülü anlamlar üzerindedir. "Normal" olanın dışındaki özürllü birey toplum tarafından ya da özürllü bireyin ilişki içinde olduğu diğerleri tarafından etiketlenmektedir.

Tüm bu tanımlama tartışmalarını içeren etiketleme söylemi, aslında özürllüğü biryandan hiyerarşik bir düzleme yerleştirirken, diğer taraftan özürllü bireylerin-fiziksel özellikleri çerçevesinde-kategorize edilerek kontrol altına alınmasını sağlamaktadır. Aslında hangi tür özürllülüğe sahip olunursa-olunsun özürllü bireyler, özürllülüğe ilişkin gücün doğasının baskısıyla mücadele içindedirler. Onlar bu baskıları reddederler. Foucault bunu “egemen güç” (sovereign power) olarak tanımlamıştır ki, bu egemen güç özürllü insanları onların genetik/ırki/bedensel özelliklerine göre kurumsallaştıran güçtür (Barnes, 1998). Bu egemen güç aslında çok göze çarpmayan bir disiplin gücüne sahiptir, kendi iyiliğimizi gibi görüneni yaparak özürllü insanların kontrolü için kullanılan söylem üretimi içinde bu gözle görülmeyen disiplin gücü devam etmektedir (Corker, 1998:231). Daha önce de vurgulandığı gibi Foucault’cu perspektifte özürllülüğün, yapı-güç ilişkisinde meşrulaşması, Thomsan (1997:8)’ın da belirttiği gibi, bedenlerinin biçimsel özelliklerinden dolayı özürllü bireylerin otorite pozisyonu içerisinde yer almaları ve onların rızaları ile gücün kullanılmasına bağlıdır. Hem fiziksel hem de davranışsal ve tutumsal olarak tam bir insan bedenine sahip olmama durumunda olanların, yoksunluklarının, eksikliklerinin ve yetersizliklerinin, tedavi, tedbir, rehabilitasyon, terapi, tazminat gibi kontrol şekillerini kullanarak, bu durumda olanlara karşı varsayılan sosyal tepkileri uzaklaştırmak meşrulaştırmanın temel göstergeleridir. Özürllü bireyleri problem kaynağı olarak gören bütünleştirici hizmetleri kapsayan söylemler, özürllü olanların daha çok anlaşılmasını amaçlar ki özürllü olmayanlar özürllü olanlardan daha çok hoşlansınlar ve böylece problem kaynağı olmaktan uzaklaşılsın. Ancak burada dikkat çeken aslında özürllü bireylerin karşılıklı benimseme sürecini yaşamasından çok sadece problemin bastırılması yönündeki çabadır, sanki her şey “özürllü olmayanların hoşnutluğu içindir”.

Sosyal inşaacı söylem içerisinde, bir taraftan, özürllülüğe ilişkin kimlik tartışmalarının yapı-güç ilişkisi çerçevesinde meşrulaştırılma kanalı ile oluşturulduğu ve “normalliğin” hakim ideolojisinin ön plana çıkarıldığı dikkat çekerken, aynı söylemin bir başka tartışma noktası da “özürllü bireylerin kendi bakış açıları” çerçevesindeki değerlendirmelerdir. Özürllü bireylerin kendi bakış açılarından incelenmesinde, onların dışlandıklarına ilişkin gelenekselleşmiş bir kabulün olduğu söylenebilir. Bu kabul, özürllü olmanın bir kişisel nitelik olarak kimliklendirilmesinde, “istenilmeyen” olarak görülmesi şeklindedir. “İstenilmeme” şeklindeki tanımlama, bir çok özürllü bireyin “özürllü olmaya” karşı tepkisine de neden olmaktadır. Dolayısıyla özürllülüğü reddeden bir kimikleşme kendi içinde baskı biçimleri doğurduğu gibi bir karmaşıklık/kaos da yaratabilmektedir. Bu karmaşıklık ya da kendini baskılama (self-oppression), Cameron (1998:75)’un belirttiği gibi üç türlü “teпки” yaratmaktadır. Bunlar, “kendi kendini cezalandırma” (self-punishment), “inkar/yadsıma” (denial) ve “intihar” şeklindedir.

Aslında özürllülük hareketleri belirtilen etiketleme söylemine karşı duruşu yansıtmaktadır. Günümüzde artık özürllü bireyler kendi yaşamları hakkında verilmiş olan profesyonel kararların zorla yaptırıcılığına karşı duran, “aciz”, “acınacak”, “yük”, “korunmaya muhtaç” gibi etiketlemelerden sıyrılmaya çalışan, kendi grupları için ve hakları için yine başkalarının değil kendilerinin mücadele etmesi yönünde uğraşan bir oluşumu sergilemektedirler. Bir çok araştırmacının da desteklediği gibi (Shakespeare, 1994; Oliver, 1996; Barnes, 1996; Morris, 1991), tarihsel geçmişin sergilediği anlamlardan/etiketlerden uzaklaştıracak bir yol, özürllülüğü nasıl tanımladığımız konusunda özürllü olmayanların bilgileri, etkileşimleri ve tecrübelerinin öneminin ve özürllü bireylerin öncelikle “pozitif-güçlü bir kendilik imajını” kurma çabasında olmalarının ve bunu sürdürebilmelerinin öneminin vurgulanması ile gerçekleşecektir. Şüphesiz bu vurgular, özürllü bireylerin sosyal ilişkiler ağı içinde kendileriyle ilgili öz-saygılarını (self-respect), kendilerine olan güvenlerini (self-confident) ve kendi aralarındaki dayanışmalarını geliştirecektir. Bu şekilde bir oluşum da toplumda dışlayıcı olmayan bir meşrulaştırmaya giden yolu açacaktır. Diğer taraftan da hakim değerleri ellerinde bulunduran ve kendi çıkar ve ilgilerine göre inşaa eden özürllü olmayan çoğunluğun, artık bu durumu farkederek, temel kurumlar çerçevesinde (aile, ekonomi, siyaset, eğitim gibi) genel halkın bakış açısını özürllü bireylere yönelik sosyal düzenlemelere doğru çevirmeleri gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle özürllülüğün tanımının yeniden inşaaı sürecini oluşturacak düzenlemeler yapılmalıdır.

Türkiye’ye İlişkin Bir Değerlendirme

Bu bölümde özürllülük araştırmaları ve hareketliliği çerçevesinde Türkiye’deki özürllülük tarihesi kısaca verilerek, kimlik ve etiketleme söylemlerinin Türkiye’de yapılmış araştırmalar-sayısı oldukça az olmakla birlikte- çerçevesinde bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, resmi kurumlaşması 1970’lere denk gelen ama temellerinin 1960’larda atıldığı batı özürllülük hareketlerindeki, özürllü bireylerin sosyal engellemelere karşı kendilerinin yaptıkları sistemli mücadeleler, özürllülüğe ilişkin bilimsel bakışın da gelişimine neden olmuştur. Bu çerçevede “benzer bir sürecin Türkiye için gelişim gösterip-göstermediği” düşünüldüğünde oldukça gecikmeli olarak ve sistemli mücadeleleri içermeyen ama yine de özürllülük fenomenini az da olsa canlandıran bir kıpırdanmanın özellikle 1990’lı yılların sonuna rastladığı görülmektedir. Türkiye’de özürllülük hareketlerinin özürllü bireylerin kendi bilinçlenmeleriyle organize olarak şekillenmesi 2000’li yıllarda hareketlense de hala çok ses getirdiği söylenemez.

Diğer taraftan özürllüğe ilişkin devlet politikalarının şekillenmesinin Cumhuriyet yıllarından itibaren ele alınmaya başlamasına ancak özellikle özürllük hakları çerçevesinde düzenlemelerin 1980'lerde hızlanmasına rağmen bugün öncelikli bir eksiklik olarak, hemen tüm gelişmiş Avrupa ülkelerinin ve Amerika'nın aksine Türkiye'deki özürllü nüfusun betimsel özelliklerine ilişkin ciddi/mümkün olduğu kadar tam rakamları sergileyebilecek istatistiki veri tabanının olmayışı dikkat çekmektedir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren özürllü nüfusa ilişkin istatistiki veri tabanlarının sistemli bir şekilde oluşturulma çabası içine girildiği söylenebilir.

Türkiye'deki özürllü nüfusa ilişkin sistematik bilgi ilk kez 2000 yılında gerçekleştirilen Genel Nüfus Sayımı'nda elde edilmiştir. Daha önceki yıllarda gerçekleştirilen nüfus sayımlarında ve diğer istatistiki verilerde özürllü nüfusa ilişkin herhangi bir bilgi toplanmamıştır. 2000 Genel Nüfus Sayımı'nda elde edilen veriler özürllü nüfusun demografik niteliklerini içermektedir.

Özürllü nüfusa ilişkin veri ve bilgi eksikliğini gidermek amacıyla Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı işbirliği ile gerçekleştirilen ve Türkiye'de yaşayan özürllü nüfusun niteliklerine ilişkin ilk kapsamlı çalışma olarak değerlendirilebilecek olan çalışma Türkiye Özürllüler Araştırması (2002)'dir. Bu araştırmada, Türkiye'de yaşayan özürllülerin sayısı, sosyo-demografik yapıları, sosyo-ekonomik yapıları, beklentileri, özür türleri, özür nedenleri ve bölgesel farklılıkları tespit edilmiştir. Araştırma, Türkiye'deki tüm özürllü bireyleri temsil eden, ülkenin 7 coğrafi bölge ve yerleşim yeri tahminlerini verecek şekilde, 2117001 özürllü birey ile gerçekleştirilmiştir (Türkiye İstatistik Yıllığı, 2005:84). Türkiye'de özürllü nüfusun sosyo-demografik özellikleri, 2000 Genel Nüfus Sayımı ve Türkiye Özürllüler Araştırması (2002) sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, 2000 yılında Türkiye nüfusu içerisinde özürllü nüfusun oranı %3.12'dir. Bu oranın %1.83'ünü özürllü erkekler %1.29'unu da özürllü kadınlar oluşturmaktadır. Kadın ve erkek özürllü nüfusu arasında çok büyük bir fark gözükmemektedir. Özürllü nüfusun çoğunluğu gençtir. Kentte yaşayanlar daha fazladır. Eğitim düzeyleri düşüktür. Çoğunluğu evlidir ve istihdam edilme oranları oldukça düşüktür.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde imzalanan Cenevre Sözleşmesi (Kasım 1923) ile özürllü bireylere ilişkin politikalar uluslararası nitelikte şekillendirilmeye çalışılmış, özellikle çocuk hakları bağlamında özürllü çocuklardan söz edilmiştir (I.Özürllüler Şurası, 1999). Türkiye'de 1950'li yıllarda "özel eğitim" açısından çeşitli çalışmalar yapılmış, böyle bir çalışma o güne kadar Sağlık Bakanlığınca şekillendirilen "özel eğitim hizmetleri"nin sadece sağlıkla ilgili bir konu olmaktan çıkmasına ve eğitim yönüyle ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Müfredat ve ilgili

mevzuat 1983 ve 1997 yılında yeniden düzenlenmiştir (Coşansu-Yalazan, 2002). Bu yıllarda özürllülerin organizasyonları açısından önemli bir gelişme de “Altı Nokta Körler Derneği”nin kurulmasıdır. Bu derneğin en önemli etkisinin, özürllü bireylere ilişkin hükümleri anayasaya koydurmayı başarması ve konuya ilişkin diğer sivil toplum örgütlerinin kurulmasına ön ayak olmasıdır (I.Özürllüler Şurası, 1999).

Cumhuriyet dönemiyle başlangıcı yapılan ve 1950’lerde hem devlet kurumlarınca farklı alanlarda ele alınan hem de sivil toplum kuruluşlarınca önemsenmeye başlanan özürllü bireyler, 1960’lı yıllardan itibaren “toplumsal konuları” noktasında dikkat çekmeye başlamışlardır. 1970’li yıllarda “özürllü bireylerin ekonomik durumları bağlamında iş yaşamına katılmaları ve mesleki donanımlarının sağlanabilmesi” yönünde politikalar üretilmeye başlanmıştır. 1976 yılında işsiz özürllüleri ve 65 yaş üzerindeki yaşlıları belirli bir gelire kavuşturan 2022 sayılı yasa çıkartılmıştır. 1980’li yıllarda ise, özürllü bireylere ilişkin politikaların yapılandırılması Anayasa ve Kalkınma Planlarında yer almaya başlamıştır. Diğer taraftan “özürllülük” tanımlamaları da bu yıllarda şekillenmeye başlamıştır. 1983 yılında yürürlüğe giren Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile “özürllülük” tanımı yapılmış ve *“bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinde belli oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gereklerine uyamama durumunda olup, korunmaya, bakıma, yardıma ve yetiştirilmeye muhtaç kişi”*, özürllü olarak tanımlanmıştır (I.Özürllüler Şurası, 1999).1990’lı yılların ortalarında Türkiye’de özürllü bireylerin sorunlarına ilişkin araştırmaların gerçekleştirilmesi, stratejilerin belirlenmesi ve politikaların üretilmesi yönünde kurumsallaşmalara gidilmiş, özürllü bireylere ilişkin Kanun Hükmü Kararnameleri derinleştirilmiş, Başbakanlığa bağlı Özürllüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur (1997). Özürllüler İdaresi Başkanlığı bünyesinde ise ulusal politika belirlenmesine yardımcı olmak üzere Özürllüler Yüksek Kurulu bulunmakta ve Özürllüler Şurası düzenlenmektedir. Başbakanlığa bağlı Özürllüler İdaresi Başkanlığı’nın kuruluşu ile 1999 yılında Türkiye’de ilk kez gerçekleştirilen “I.Özürllüler Şurası”nın temel kararları arasında özürllüler kanununun çıkarılması yer almıştır. Bunu 2005 yılında ikincisi takip etmiştir. 2000’li yıllarda ise Aysoy (2004:76-77)’un da belirttiği gibi, özürllülük konusunda yeni bir politika aracı olarak nitelendirilen yeni biçimlendirilmiş kanunlar üzerinde çalışılmış/çalışılmakta, bu bağlamda insan hakları ve ayrımcılık merkezli temalarıyla özürllülük olgusuna yeni bir yaklaşım getirilmektedir.

2000’li yıllarda-özellikle Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecine girme girişimleriyle-Türkiye’de özürllü bireylere ilişkin olarak geliştirilen politikalar daha ciddi kurumsallaşma ile ele alınmaya başlamıştır. Özürllülük konusunda mevcut yetersiz altyapı ve kurumlaşmayı orta ve uzun vadede gidermek amacıyla, öncelik-

le özürllülerin sosyal hakları “insan hakları” çerçevesinde daha dikkate değeri bulunmaya başlanmış ve bu çerçevede sivil inisiyatife, özürllü dostu sosyal politikaya önem veren bir gelişme çizgisinde yer alınmaya başlanmıştır. Bu durum en çok özürllü odaklı sosyal hizmetlerde kendini göstermekte ve akademik çalışmalara hız kazandırmaktadır.

Tüm bu gelişmeler Türkiye’de de yavaş yavaş da olsa özürllü bireylerin sorunlarına sadece medikal modelde değil sosyal modelde de bakıldığını göstermektedir. Ancak daha önce de vurgulandığı gibi, Türkiye’de özürllülerin kendi sosyal hareketliliği ile sosyal engellere karşı olan sistematik mücadeleleri batı örneklerinde olduğu gibi etkin değildir. Diğer taraftan Türkiye’de görünen önemli bir eksiklik de özürllülüğün toplumsal boyutunu tartışmada sosyolojik veri tabanı oluşturabilecek kuramsal ve empiyrisel araştırmaların/çalışmaların yetersizliğidir.

Önemli olan Türkiye’de bu alandaki “yetersiz” yapılanmanın farkına varılarak bunun giderilmesi yönünde çalışmalara hız verilmesidir. Diğer taraftan Türkiye’de yaşayan özürllü bireylerin kimlikleşme ve etiketlenme süreçleriyle ilgili yapılan bazı sosyolojik çalışmaların (Burcu 2001, 2002, 2004, 2005, 2006) ilgili sonuçlarından da bahsetmek gerekir. Özürllü bireylerin sosyal kimlik edinimlerine ilişkin sosyal inşaacı söylem, bir yandan “normalliğin” hakim ideolojisinin ön plana çıkarıldığını, bu noktada “normal”den ayrılmanın özürllü bireylerin diğerleri tarafından “etiketleme” sürecini pekiştirdiğine, diğer yandan da “özürllü bireylerin kendi bakış açılarının” kimlik edinme sürecinde etkili olduğuna yönelik tartışmalara dikkat çekmektedir. Barton (1998:54-55)’un özürllü bireyler için belirlediği *üç temel etiketlenme*- “tehdit edici”, “yük”, “aciz”- biçimi, özürllü bireylere yönelik “negatif” anlamları/tanımlamaları pekiştirdiği ve bu pekişen negatif tanımlamalarda özürllü bireylerin, “şekli bozuk olan”, “zihinsel anormalliği olan”, “acınan”, “verimsiz/üretmeyen”, “korunmaya muhtaç olan” v.b. şekillerde anlamlandırmaları tekrar hatırlandığında; bu şekilde etiketlemelerin Türkiye’de yaşayan özürllü bireyler için de benzerlik gösterdiği söylenebilir. Burcu ve Çetin (2004)’in “Özürllülüğe İlişkin Düşüncelerin Homojenleştirme Analizi ile İncelenmesi: Ankara Örneği” adlı çalışmasında, “özürllü bireyler” diğerleri tarafından öncelikle “acınan”, “dışlanan”, “yetersiz bulunan” şeklinde etiketlenmektedirler. Yine *Türkiye’de Özürllü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları* (Burcu, 2006) adlı araştırma sonuçlarında da, özürllü bireylerin düşüncelerine göre, toplumdaki diğer bireylerin “özürllü birey” tanımlaması, “acınan”, “dışlanan/ reddedilen” ve “alay edilen/ küçümsenen/ yetersiz görülen” bireyler şeklindedir. Bu çerçevede özürllü bireyler yaşadıkları toplumda en fazla “acınacak kişi” etiketlenmesine maruz kalmaktadırlar. Bu tanımlamaları sırasıyla, “reddedilme, dışlanma, istenmeme” ile “alay edilme, küçük görülme” takip etmektedir. Bu tür etiketlemeler şüphesiz özürllü bireylerin toplumla bütünleşme sürecini sekteye uğratabilir.

Bu tür tanımlamaların varlığının ve devamlılığının en önemli etkisi, özürlü bireylerin toplumda diğerlerinden “farklı oluşunu” vurgulamak ve/ veya “farklı oluşu” pekiştirmektir. Bu pekiştirme durumu, özürlü bireyleri toplumsal yaşam içinde sosyal yalnızlığa itebilmekte, özürlü bireyde çoğu zaman sosyal olarak izole edildiği düşüncesini oluşturmaktadır.

Özürlü bireylerin kendi bakış açılarında “dışlandıklarına” ilişkin gelenek-selleşmiş bir kabulün varlığı ve kendilerinin “istenilmeyenler” olarak görülmeleri şeklindeki sosyal inşanın diğer tartışması da Türkiye’de yaşayan özürlü bireyler için düşünüldüğünde, *Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları* (2006) adlı araştırma sonuçlarına göre, bu geleneksel kabulün kabuğu kırılmaya başlamıştır. Türkiye’de özürlü bireyler, bu gelenekselleşmiş söylemin daha çok “diğerleri” tarafından oluşturulduklarını düşünmektedirler. Özürlü bireylerin kendilerini tanımladıkları beş kategori onların pozitif kimlik edinmesine doğru bir gelişimi de göstermektedir. Bunlar öncelik sırasına göre;

1. Özürünü kabullenip bu anlamda özürü ile birlikte yaşamaya pozitif bakan kendisiyle barışık bireyler,
2. Kendini özürlü olarak kabul etmeyip, diğerlerinden farklı olduğunu düşünmeyen ve bu anlamda kendisiyle barışık bireyler,
3. Özürlü olmanın getirdiği zorlukların farkında olan diğer insanlardan farklı olduğunu düşünen, ancak yine de daha kötü durumda olanlara göre “haline şükreden” bireyler,
4. Özürlü olmanın yarattığı sorunlarla başedemeyen yetersiz ve umutsuz bireyler,
5. Özürlü olmayı diğer insanlara göre üstün bir özellik olarak tanımlayan bireyler.

Tüm bu tanımlamalarda dikkat çekici olan, özürlü bireylerin bu kategorik cevapları, onların kendileri için tanımlamalarının, yaşadıkları toplumda diğerlerinin kendileri hakkındaki düşüncelerinden farklı şekillendiğini göstermektedir. Özürlü bireyler kendilerinin toplumda “acınan”, “reddedilen”, “küçümsenen” olarak görüldüğünü belirtirlerken, kendilerine ilişkin olarak “özürü ile barışık dolayısıyla hayata pozitif bakan kişiler” olarak tanımlama getirmişlerdir. Burada özürlü bireylerin kendilerine ilişkin olumsuz tanımlamalarının dahil oldukları toplumda diğerleri tarafından oluşturulduğu önemli gözükmektedir.

Son olarak, toplumda “istenilmeme”, “dışlanma” şeklindeki etiketleme süreçleri, bir çok özürlü bireyin “özürlü olmaya” karşı tepkisine neden olduğu ve dolayısıyla özürlülüğü reddeden bir kimlik edinme sürecinde bireyin kendi içinde baskı

biçimleri doğurduğu, karmaşıklık/kaos yarattığı, bu karmaşıklık ya da kendini baskılamanın (self-oppression) da, bireyin “kendi kendini cezalandırması” (self-punishment), “inkar/yadsıma” (denial) ve “intihar” şeklinde tepkiler yarattığı (Cameron, 1998:75) şeklindeki söylem, “Gençlik ve İntihar İlişkisi Çerçevesinde Özürllü Olma” (Burcu, 2001) adlı çalışmanın sonuçlarıyla da desteklenmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre, özürllü gençlerin karşılaştığı “dışlanma”, “istenilmeme” ve “izole edilme” şeklindeki etiketleme süreci, onlarda intihar düşüncesini oluşturmakta ve intihar girişiminde bulunma davranışına zemin hazırlamaktadır.

Sonuç

Aslında, ister sosyal-psikolojik ister sosyal faktörlerde odaklanılsın özürllülüğe ilişkin kimlik edinimi sürecinde onaylanan “normal olana” doğru bir hareketliliktir. Özürllülüğün marjinalizasyonu ve dışlanması aslında “özürllü olmayanların hakim ideolojilerinin” etkisiyledir; çünkü hakim ideoloji hemen her bireyden ideal olanı yakalamaya yönelik çaba sarfetmesini beklemektedir. Özürllülük hakim ideolojinin belirlediği istenen-ideal edinilenden sapmadır. Cameron (1998)’un da belirttiği gibi, özürllülük bir sosyal edimdir ve hem bu edim hem de özürllü bireylere yönelik sosyal baskı ve bir dizi dışlama yolları özürllülüğün sosyal inşası içinde belirlemektedir.

Özürllülük hakları hareketliliği, özürllü insanlara olan baskılara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketliliği sağlayan tepki noktaları; “yadsınan vatan-daşlık”, “kaynak yetersizliği”, “toplumda itibar/saygı görme” olarak belirtilebilir. Özürllü bireyler bu hareketlilikleri çerçevesinde eğitim, ev, iş gibi alanlar ile sosyal ve ekonomik yaşamın diğer alanlarından dışlanma ile mücadele etmişlerdir/etmektedirler. Özürllülük sosyolojisi çerçevesinde bu hareketliliğe paralel olarak gelişen söylemler; medikal modelin etkisinden uzaklaşarak-zaman zaman da ondan etkilenerek ortak bir görüşü oluşturma çabası içine girmiş olsa da- daha “liberal/serbestlik ve özgürllüğe” yönelik sosyal modeli benimsemeye başlamıştır. Bu dönüşüm artık sosyal bilimcilerin özellikle sosyologların özürllülüğe bir sosyal fenomen olarak bakmalarına ve konuyu teorik ve empirik olarak incelemelerine neden olmuştur.

Özürllülüğün sosyal modeli, özürllü bireyin toplumsal yaşama katılımında, çevresel ve sosyal engeller/engellemeler üzerinde durur. Bu model “sakatlık” ve “özürllülük” arasındaki açık farklılık üzerinde durarak, insanlar arasında beden ve zihne ilişkin bio-fiziksel farklılıkların, zaman içinde/belki de hemen toplumun bu insanların ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığı sonucu “özürllülüğe” dönüşümünü önemle vurgular. Şu bir gerçektir ki Barnes (1998)’in de belirttiği gibi, “sakatlık” önemlidir; ancak insan bedeninin görünen yönlerine odaklanarak geliştir-

ilen politikalar ve stratejiler şüphesiz onları “beceriksiz”, “yetersiz” bağlamda tanımlamanın/görmenin bir göstergesidir.

Son dönemde artık yeni sosyolojik özrürlülük araştırmalarında sergilenmeye başlandığı gibi, özrürlülük söylemi “özrürlü insanlara önem verilme ve onlara yetki verilme” noktasında ağırlık kazanmaya başlamıştır. Yeni özrürlülük çalışmalarında, özrürlü insanlar dışlandıkları ancak içinde problemlerle de karşı karşıya kaldıkları bir sosyal, kültürel, politik ve entelektüel dünyanın parçası olarak görülmektedirler. Sosyolojinin ürettiğı bilimsel bilgi bu dışlamayı doğrulamakta ve bu dışlanmanın desteklendiğı ve hala devam ettiğı bilgisini sunmaktadır. Özrürlülük alanındaki yeni sosyolojik bilgi, özrürlü bireylere yönelik “baskının” anlaşılmasını yeni noktalarıyla tartışılmasını ve baskılanmanın yarattığı durumların objektif ve güvenilir şekilde yeniden değerlendirilmesini kapsamalıdır. Yeni sosyoloji özrürlü bireylerin gerçek tarihsel hareketliliğini yukarıda belirtilen odak noktaları çerçevesinde incelemeyi hedeflemiştir.

Son olarak, Shakespeare (1996)’in de vurguladığı gibi, özrürlülük kimliğı aşında hem sınıf gibi sosyal güçler tarafından hem de bedeninin fiziksel durumuna ait subjektif edinimler tarafından “farklılığı” pekiştirilmiş bir şekilde kazanılmaktadır. Önemli olan, özrürlülükle ilgili her iki yönlü (yani hem özrürlü bireyin bakış açısında hem de onun etkileşimde bulunduğı sosyal gruplarda) etiketlenmenin yarattığı baskılanmanın doğasını anlamaya çalışmaktır. Bu anlamlar açıkça görülmeyebilir, sosyal yapının içinde gömülü olabilir. Yine de bunları araştırmak sosyolojik bir sorumluluktur. Bu sorumluluk çerçevesinde yapılacak/yapılan çalışmalara tüm toplumlarda olduğı gibi özellikle Türkiye’de de (eksiklikler/yetersizlikler düşünüldüğünde) gereksinim vardır. Bu tür çalışmalar, özrürlü insanların hareketlerinin özrürlü insanlarla sınırlı kalmamasının ve mümkün olduğunca özrürlü olmayan insanların da özrürlü insanlarla birleştirilebilir politikalar içine dahil edilmesinin önemini ve gerekliliğini gösterecektir. Ayrımcılığın ve baskının ortadan kaldırılması yönünde kişisel ve politik olarak birleşik çabalar içinde olunmalıdır. Bu söylem tartışmalarının farkında olmak aşında “özrürlü bireye karşı ya da özrürlülüğe karşı güçlü” olmaktan öte “özrürlü (!) topluma karşı olma ya da toplumun özrürlülüğüne karşı güçlü olmak” çabasını pekiştirmektedir.

Kaynakça

Abberley, Paul (1996). “Work, Utopia, and Impairment”, in. DISABILITY AND SOCIETY: EMERGING ISSUES AND INSIGHTS, Ed.L.Barton, London:Longman.

- (1998). “The Spectre at the Feast:Disabled People and Social Theory”, in. THE DISABILITY READER: SOCIAL SCIENCE PERSPECTIVES, Ed. T. Shakespeare, New York: Cassell Pub.
- Albrecht, Gary L. (1992), *The Disability Business*. London: Sage Pub.
- Aysoy, Mehmet (2004), *Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası*. İstanbul: Açık Yayınları.
- Barnes, Colin (1996) “Theories of Disability and the Origins of the Oppression of Disabled People in Western Society”, in. DISABILITY AND SOCIETY: EMERGING ISSUES AND INSIGHTS, Ed L.Barton, London:Longman.
- Barnes, C. ve G. Mercer. (eds.) . (1996). *Exploring the Divide:Illness and Disability*. Leeds:The Disability Pres.
- Barnes, Colin (1998). “The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists?”, in. THE DISABILITY READER: SOCIAL SCIENCE PERSPECTIVES, Ed. T. Shakespeare, New York: Cassell Pub.
- Barton, Len (ed.).(1996). *Disability and Society: Emerging Issues and Insights*. Harlow:Longman.
- (1998). “Sociology, Disability Studies and Education:Some Observation”, in. THE DISABILITY READER: SOCIAL SCIENCE PERSPECTIVES, Ed. T. Shakespeare, New York:Cassell Pub.
- Burcu, Esra (2001). “Gençlik ve İntihar İlişkisi Çerçevesinde Özürlü Olma: Bir Grup Özürlü Üniversite Öğrencisinin İntihar Hakkındaki Düşünceleri”, POLİS BİLİMLERİ DERGİSİ, 3 (3-4): 13-38.
- (2002) “Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği”, HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ, 19 (1): 83-103.
- Burcu E. ve M.Çetin. (2004). “Özürllüğe İlişkin Düşüncelerin Homojenleştirme Analizi ile İncelenmesi: Ankara Örneği”, 4. *İstatistik Günleri Sempozyumu Bildiri Özet Kitabı* içinde (Poster Bildiri).
- Burcu, Esra (2004). “Görme Özürlü Öğrencilerin Eğitimlerine İlişkin Düşünceleri ve Sorunları: Ankara Örneği”, UFKUN ÖTESİ BİLİM DERGİSİ, 4 (2): 23-47.
- (2005). “Görme Özürlü Çocukların Geleceğe İlişkin Düşüncelerinde Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Düzeyinin Önemi: Ankara Örneği”, SOSYOLOJİ KONFERANSLARI,37-54.
- (2006). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları (basımda).

- Bury, Micheal (1996) "Defining and Researching Disability: Challenges and Responses", in. EXPLORING THE DIVIDE: ILLNESS AND DISABILITY. (Eds.) C. Barnes and G. Mercer, Leeds:The Disability Pres.
- (1997). *Health and Illness in Changing Society*, London:Routledge.
- Cameron, Chris (1998). *Choking: The Intrusion of 'Otherness' into Actor Networks*. Paper presented to Consumption of Mass conference, 28 Nov, Centre for Social Theory and Technology, Keele University: CSTT Publications,.,27 - 39.
- Corker, Marian (1997). *Deaf and Disabled or Deafness Disabled:Towards a Human Rights Perspective*. Buckingham:Open University Press.
- (1998). "Disability Discourse in a Postmodern World", in. THE DISABILITY READER: SOCIAL SCIENCE PERSPECTIVES, (Ed.) T.Shakespear, New York:Cassell Pub.
- Corbett, Jenny (1994). "A Proud Label: Exploring The Relationship Between Disability. Politics and Gay Pride", in. DISABILITY AND SOCIETY, 9 (3):343-357.
- Coşansu Yalazan, İrem (2002). "An Overview of Services for People With Disabilities in Turkey", ACCES PRESS ONLINE,13(52).
- Darke, Paul A. (1994). "The Elephant Man (David Lynch, EMI Films,1980):An Analysis from a Disabled Perspectives", in. DISABILITY AND SOCIETY, 9 (3):327-342.
- Davis, Lennard J. (1995). *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness And The Body*, London:Verso
- Derrida, Jaques (1978). *Of Grammatology*, (trans. by. G.C.Spivak), Baltimore, MD:Johns Hopkins University Press.
- Doyle, Brain J. (1995). *Disability, Discrimination and Equal Opportunities: A Comparative Study of the Employment Rights of Disabled Persons*, London: Mansell Publishing Ltd.
- Finkelstein, Victor (1980). *Attitudes and Disabled People:Issues forDiscussion..* New York: World Rehabilitation Fund.
- Gooding, Caroline (1994). *Disabling Laws, Enabling Acts: Disability Rights in Britain and America*, London: Pluto Press.
- Gregory, Smith (1996). "The Disabled Self", in. IDENTITIES, GROUPS AND SOCIAL ISSUES, (Ed.) M. Wetherell, London: Sage Pub., 352-362
- Hasler, Frances (1993). *Developments in the Disabled People's Movement*, in. DISABLING BARRIERS- ENABLING ENVIRONMENTS, (Ed.) J. Swain et al., London: Sage Pub.
- Helander, Bernhard (1995). "Disability as Incurable Illness:Health, Process, and Personhood in Southern Somalia", in. DISABILITY AND CULTURE, (Eds.) B.Ingstad and S.R. White Berkeley:University of California Pres.

- Martin, J. V., Meltzer J.S. and D. Elliot . (1988). *The Prevalence of Disability among Adults - OPCS surveys of disability in Great Britain*. London: HMSO.
- Morris, David, B. (1991). *The Culture of Pain*, Berkeley:University of California Pres.
- Oliver, Micheal (1990). *The Politics of Disablement:A Sociological Approach*, Basingstoke:Macmillan
- (1996). *Understanding Disability:From Theory to Practice*, Basingstoke: Macmillan
- Priestley, Mark (1999). “Discourse and Identity: Disabled Children Mainstream High School”, in. *DISABILITY DISCOURSE*, (Eds.) M. Corker and S.French, Buckingham-Philadelphia:Open University Press
- Ryan, M. ve F. Thomas. (1987). *The Politics of Mental Handicap*, London:Free Association Books.
- Shakespeare, Tom (1994). “Cultural Representation of Disabled People:Dustbins for Disavowal?”, in. *DISABILITY AND SOCIETY*, 9 (3): 283-300.
- (1996). “Disability, Identity and Difference”, in *EXPLORING THE DIVIDE: ILLNESS AND DISABILITY*. (Eds.) C.Barnes and G. Mercer, Leeds:The Disability Pres.
- Stone, Emma (1996).“A Law to Protect, a Law to Prevent:Contextualising Disability Legislation in China”, in. *DISABILITY AND SOCIETY*, 11(4): 469-84.
- Taifel, Henry (1978). *Differentiation Between Social Groups Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Cambridge:Cambridge University Press.
- Taifel, H. and J. C. Turner. (1979). “An Integrative Theory of Intergroup Conflict.” in. *THE SOCIAL PSYCHOLOGY OF INTERGROUP RELATIONS*. (Eds) S. Worchel, W. G. Austin, Monterey, Brooks/Cole.
- Taifel, Henry (1981). *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taifel, H. and , J. C. Turner. (1986). “The Social Identity Theory of Inter-Group Behavior”. In *PSYCHOLOGY OF INTERGROUP RELATIONS*, (Eds.) Worchel and L. W. Austin, Chigago: Nelson-Hall.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu. (2000). Genel Nüfus Sayımı. http://www.die.gov.tr/nufus_sayimi.htm
- T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı. (1999). I. *Özürllüler Şurası –Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürllüler Ön Komisyon Raporları, 29 Kasım- 02 Aralık 1999*, Ankara: Takav Matbaacılık ve Yayıncılık.
- T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı. (2002). *Türkiye Özürllüler Araştırması*, Ankara.
- Thomsan, Rosemarie G. (1997). *Extraordinary Bodies:Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, New York: Columbia University Press.

- Williams, Gareth (1998). "The Sociology of Disability: Towards a Materialist Phenomenology", in. THE DISABILITY READER: SOCIAL SCIENCE PERSPECTIVES, Ed. T. Shakespeare, New York: Cassell Pub.
- Wolfensberg, Wolf (1989) *Normalization*, Toronto, National Institute of Mental Retardation., Washington, DC. President's Committee on Mental Retardation, 175-177.
- Wood, Philip (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*. Geneva: World Health Organization.
- Young, Iris (1990). *Justice, and the Politics of Difference*, Princeton University Press.